

В.А. Деркач,
головний спеціаліст міської інспекції
Департаменту транспорту і зв'язку Харківської міської ради

ФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМУ СОЦІАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА

Досліджено напрями створення профспілками та об'єднаннями роботодавців додаткових механізмів, норм і правил, які дозволили б їм забезпечити необхідну компетенцію своїх представників у системі органів соціального партнерства.

Ключові слова: соціальне партнерство, соціальна держава, державна політика.

Громадянське суспільство є складним феноменом, що породжує додаткові проблеми не лише в дослідженні форм його взаємодії з державою, а й у побудові теоретичних схем взаємодії держави і громадянського суспільства та в їх практичній реалізації. Це зумовлено як багатоманітністю ідейних витоків концепції громадянського суспільства, так і відмінністю його конкретних національних і часових модифікацій. Задля методологічної зручності деякі дослідники відзначають, що “концепція громадянського суспільства має сенс лише в межах дихотомії “громадянське суспільство-держава”. Полягає він у тому, щоб шляхом розмежування громадянського суспільства і держави робити їх соціальними партнерами, заперечувати вивіщення держави над суспільством, доводити, що держава є похідною від громадянського суспільства й повинна слугувати йому, а не навпаки, як це нерідко трапляється. Ця та інші точки зору на природу громадянського суспільства розглядаються в дослідженнях А. Арато, В. Баркова, В. Бранта, А. Колодія.

Питання соціального діалогу розглядаються науковцями М. Вебером, Д. Белом, М. Баглаєм, К. Поппером. Соціальне партнерство як складову державної соціальної політики аналізують Д. Гелбрейт, В. Жуков і В. Скуратівський, О. Палій, Н. Гриценко.

Про рівень уваги науковців до вивчення механізмів взаємодії різних суб'єктів у процесі соціального партнерства свідчать публікації Ф. Гайдуліної, Л. Гордона, Б. Ільченко, А. Колота, В. Корженка, Т. Ляшенко, Д. Неліпи, Н. Нижник, С. Дубенко, Л. Пашко, О. Поплавської та ін.

Однак у науковій літературі проблема державного управління становленням соціального партнерства в Україні розроблена недостатньо. Потребує дослідження інституціоналізація соціального партнерства з урахуванням еволюції форм взаємовідносин громадянського суспільства та держави.

Орієнтир на побудову правової соціальної держави на тлі відносно молодій представницької демократії й відсутності демократичної політичної культури показує необхідність пошуку різних форм реалізації поставленого завдання.

Трипартизм як інструмент формування відносин соціального партнерства найбільше відповідає принципам соціальної держави й одержує свій подальший розвиток в Україні. Ґрунтуючись на аналізі вітчизняної практики розвитку системи соціального партнерства, можна стверджувати, що саме завдяки дотриманню його основних принципів сьогодні може бути забезпечено достатній рівень ефективності й позитивності суспільно-політичних перетворень.

На становлення системи соціального партнерства в Україні значний вплив здійснює те, що демократичні форми державного правління не були характерні для неї протягом тривалого історичного періоду. У цих умовах головною проблемою формування реального трипартизму є організація рівноправного партнерства. Свідомість, що формувалася в умовах вікового підданства, тоталітаризму новітнього періоду не дозволяє владі поставити себе в рівні умови із представниками суспільства, а громадян підштовхує до соціального й політичного утриманства.

У цьому випадку має значення й та обставина, що в Україні становлення соціального партнерства на загальнонаціональному рівні почалося в умовах, коли “недержавні” роботодавці практично були відсутні, а профспілки не визначилися зі своїми специфічними інтересами й цілями. Разом з тим Національна рада соціального партнерства була створена “з того, що було” й, природно, не могла закласти основи реального трипартизму, що, як ми неодноразово відзначали вище, має на увазі рівноправну взаємодію партнерів,

які усвідомлюють свої інтереси. Сформувався певний стереотип взаємин із урядом, далекий від принципів соціального партнерства.

Кризові процеси, загострюючи суперечності, спричиняють наростання конфронтаційності в суспільстві, що не сприяє утвердженню ідеології партнерських відносин. Загалом, стан суспільства в демократичній державі серед іншого повинен характеризуватися:

- певною розумною збалансованістю доходів різних соціальних груп при досить високому їх середньому рівні;
- соціальною й політичною активністю громадян;
- розвиненістю інститутів громадянського суспільства, що дозволяють забезпечувати реалізацію цієї активності в різних формах.

В умовах трансформації соціально-економічних відносин держава виступає головним чинником реформ. Держава, як і раніше, виступає як великий власник і роботодавець стосовно працівників бюджетної сфери, від імені якої виступають органи виконавчої влади на місцях та органи місцевого самоврядування. З погляду реалізації завдань соціального партнерства цей діалог не може бути визнаний повною мірою ефективним через такі причини [2, с. 98]:

- відсутні умови для найбільш повного задоволення інтересів профспілок, тому що домовленості, досягнуті в рамках таких контактів, практично зводяться до забезпечення соціально-трудова інтересів працівників бюджетної сфери. Говорити про встановлення соціальних стандартів, регулювання трудових відносин на територіальному рівні, що входить до завдань системи соціального партнерства цього рівня, у цьому випадку не можна. Не можна повною мірою говорити й про задоволення через даний діалог інтересів влади, оскільки тут вона виступає не стільки у своїй специфічній ролі, скільки в ролі роботодавця;

- поза рамками регулювання за допомогою даного діалогу залишається об'єктивний конфлікт “роботодавець-працівник”, що, як правило, і є основним джерелом соціальних потрясінь;

– формування популярної соціально-економічної політики засобами даного діалогу можливе, однак є ризик, що її реалізація не буде забезпечена через незацікавленість у цьому підприємців.

Для стану влади, очевидно, повинні бути характерними компетентність, відкритість для суспільства, відсутність корумпованості, громадянська відповідальність її представників.

Поки що, не можна говорити про наявність усіх цих і багатьох інших необхідних складових у сучасній українській дійсності, однак інституціоналізація суб'єктів соціального партнерства, їх взаємодія й взаємний вплив у межах такої системи сприяють їхньому розвитку.

Це підтверджується такими положеннями:

– для представників суспільства (профспілок й об'єднань роботодавців) взаємодія з державою за принципами соціального партнерства слугує важливим елементом їх власного демократичного розвитку й організаційного зміцнення як інститутів реалізації громадської та політичної активності своїх членів. Поряд із імпульсами, які впливають на профспілки й об'єднання роботодавців з боку їхніх членів, завдяки трипартизму виникає додаткова можливість впливу держави на ці провідні суспільні сили. Цей процес стимулює саморозвиток суб'єктів соціального партнерства, відбувається постійна оцінка їх політичної, соціальної, організаційної спроможності;

– взаємний вплив об'єднань роботодавців і профспілок у системі соціального партнерства сприяє формуванню необхідної для демократичного розвитку взаємної терпимості та громадянської відповідальності;

– вплив профспілок і влади на роботодавців сприяє формуванню соціальної відповідальності бізнесу перед суспільством.

Активний процес взаємодії та взаємовпливу соціальних партнерів вимагає поєднання ними у своїх діях як економічних, так і політичних засобів. Для сучасної України, як і для розвинених країн Заходу початку ХХ ст., характерною є ситуація політизації діяльності профспілок та об'єднань роботодавців. В умовах ліквідації тоталітарних пережитків, переходу до

демократії така ситуація є закономірною, адже концепція нейтральності щодо утворення і діяльності інститутів політичного, економічного і соціального устрою держави гідна для вже сталих соціальних громадянських правових держав з ефективною економікою.

Державна політика соціального партнерства знайшла своє втілення у використанні парламентських механізмів. Насамперед, це може бути співпраця з окремими парламентськими групами чи фракціями або створення власних, задля лобіювання необхідних законів; внесення на розгляд парламенту законопроектів соціального значення в межах права законодавчої ініціативи. В Україні ж право законодавчої ініціативи у профспілок та організацій роботодавців відсутнє [1]. Тому для них залишалось два шляхи: або підтримувати на парламентських виборах кандидатів від певної політичної партії, а потім через них проводити потрібні закони, або в мажоритарних округах висувати власних кандидатів, які б потім, маючи право законодавчої ініціативи, вносили законопроекти від профспілок чи об'єднань роботодавців.

У зв'язку з переходом на суто пропорційну виборчу систему профспілки України задля безпосереднього впливу на законотворчість постали перед необхідністю створення власної політичної партії, або укладання угоди з наявними політичними силами. Роботодавці ж України в особі Українського союзу промисловців і підприємців знаходяться в цьому відношенні у вигідніших, порівняно з профспілками, умовах: вони мають власну політичну партію.

Усі суб'єкти соціального партнерства об'єктивно зацікавлені в припиненні спаду виробництва й у наступному динамічному розвитку економіки, тому що це – єдина матеріальна основа зростання доходів усіх їх. Тому підтримка соціального миру, уникнення страйків, які можуть принести економіці країни великі збитки, створює основу для припинення спаду виробництва. Відомо, що зародження й подальший стійкий розвиток системи соціального партнерства в цілій низці країн відбувалося саме в ті періоди, коли вони переживали глибоку

економічну і політичну кризи. Соціальне партнерство багато в чому допомагає у вирішенні проблем подолання кризових умов.

Як показує світовий досвід, для утвердження дієвої системи соціального партнерства необхідним є встановлення механізму економічної демократії, що передбачає наявність чітких процедур розподілу доходів у суспільстві; участі найманих робітників у власності підприємства, в його управлінні. В Україні передумови становлення економічної демократії були втрачені разом із завершенням ваучерної приватизації.

Ліберально-радикальний характер ринкових реформ, що неминуче призводили до зубожіння значної частини населення й посилення соціальної нерівності людей, об'єктивно обмежує можливість реального використання механізму соціального партнерства в Україні. Неконтрольовані процеси розшарування, люмпенізація стають основою серйозних соціальних протиріч усередині суспільства. Однак, попри негативні явища в соціально-економічній сфері, ліберальна ідеологія англосаксонського світу переважає над соціально гармонійною ідеологією соціального партнерства. Це пояснюється, по-перше, розчаруванням позитивності в патерналістських функцій соціалістичної держави, а по-друге, підтримкою лібералізму МВФ та іншими міжнародними організаціями [2, с. 96].

Виходить, що, обираючи напрями і форми соціального партнерства в Україні, необхідно корегувати їх із превалюючою ідеологією та загальним курсом реформування економіки.

Стимулюючим фактором для налагодження партнерських відносин є зростання відкритого й прихованого безробіття, що також підсилює соціальну напругу в суспільстві. Загроза масового безробіття в силу розвалу виробництва, зупинки і закриття багатьох підприємств, стало у середині 1990-х рр. реальністю. Зростала вимушена неповна зайнятість. Значна кількість економічно активного населення зберігала трудові відносини з роботодавцями, але тривалий час не одержувала зарплати й перебувала під реальним ризиком звільнення.

Серед інших факторів, що протидіють становленню системи соціального партнерства, можна виділити й такий, як нестійкість правової сфери. Це проявляється в частих і хаотичних змінах у господарському законодавстві, що, у свою чергу, різко змінює умови діяльності підприємців і керівників підприємств. Тим часом, наріжною основою партнерських відносин виступає їхній правовий характер, можливість досягнення домовленостей і компромісу при відстоюванні своїх прав й інтересів у чітких межах закону.

Важливо звернути увагу й на такий фактор, як нерозвиненість і розмитість суб'єктів соціального партнерства. Не зупиняючись на їх детальній характеристиці, лише відзначимо таке. Держава продовжує залишатися домінуючим власником і роботодавцем. Це ускладнює виконання нею функції арбітра. Специфіка вітчизняної приватизації, відповідно до якої підприємства переважно переходять у власність трудового колективу, а його члени стають їхніми співвласниками, визначає двоїсте положення працівників: вони є одночасно і власниками, і трудівниками. Це ослаблює роль профспілок.

Формування дієвого механізму соціального партнерства, його майбутнє в нашій країні багато в чому залежить від того, як відбудеться розмежування й становлення власних інтересів усіх його учасників. Адже, для повноцінного соціального партнерства необхідно, по-перше, щоб потенційні партнери мали достатньо чітко розмежовані інтереси і усвідомлювали їхню відмінність; і по-друге, треба, щоб вони визнавали потребу один в одному й були готовими до конструктивної співпраці. Тому, насамперед, необхідно дати з цих позицій характеристику існуючих сьогодні суб'єктів соціально-трудова відносин в Україні.

Інтереси працівників захищають профспілки, які поступово відходять за методами діяльності та відносинами з владою від слухняних радянських профспілок. Інтереси роботодавців також уже представлені низкою корпоративних громадських організацій.

Але в рамках представленого дослідження нас цікавить майже провідний суб'єкт партнерських відносин – держава і система органів її управління.

Українська держава поступово приходить до розуміння необхідності формування демократичного механізму регулювання соціально-трудових відносин. За рекомендаціями МОП, заради налагодження ефективного соціального партнерства вона йде на серйозне обмеження своїх функцій. Мова йде, насамперед, про добровільне, але тверде й узаконене невтручання урядових органів у комерційно-адміністративну самостійність державних підприємств, а також на самостійність професійних організацій робітників та службовців держсектора. Без такого самообмеження держави соціальне партнерство буде мати або формально-бюрократичний характер, або виникнуть неконтрольовані вогнища соціальної напруженості усередині самого державного сектора економіки.

У сучасній Україні роль органів державної влади змінюється у зв'язку з формуванням самостійних учасників соціально-трудових відносин як з боку роботодавців, так і з боку найманих працівників. Створюються передумови (а скоріше навіть неминучість) для перетворення державних структур у третього нейтрального суб'єкта, що здійснює функції регулятора-посередника відносин у соціально-трудовій сфері. У цьому сенсі процес перетворення директорів у самостійних керівників, що відіграють незалежну роль у трудових відносинах, їхнє роздержавлення, відбувається разом із процесом переходу держави з позиції роботодавця в позицію нейтрального учасника цих відносин. Набуття підприємцями справді господарської самостійності, навіть якщо вони залишаються державними, веде до того, що державна влада перестає нести пряму відповідальність за їхню діяльність. Органи державного управління повинні відійти від особистої участі у виробничому процесі і мають стати нейтральними стосовно основних суб'єктів такого процесу: найманих працівників і роботодавців. Але процес оформлення держави як самостійного суб'єкта соціального партнерства протікає суперечливо. Для забезпечення його безперервності потрібно законодавчо визнати пріоритет соціального партнерства над державним управлінням працею в його бюрократичному виконанні. Для цього, наприклад, при вирішенні проблеми безробіття, повинна

бути свідомо обмежена роль держави в забезпеченні зайнятості, включаючи відмову від глобальних програм, спроб уніфікувати норми й нормативи соціальної й економічної “захищеності” від безробіття, адже в Україні роль держави як роботодавця постійно зменшується. І головне, треба створити незалежну від Уряду й місцевої адміністрації систему активного сприяння безробітним на основі страхових внесків, формування й використання яких контролюється на тристоронній основі, але не державною бюрократією або чиновниками позабюджетних фондів. Державі треба, насамперед, прагнути до підтримки взаємозв’язку зайнятості, зарплати й інвестицій в оптимальному співвідношенні, що є умовою соціально-економічної збалансованості. Тільки так може бути забезпечена надійна економічна основа для створення нових робочих місць, що розширюють сферу ефективної зайнятості, що, у свою чергу, приведе до зниження рівня безробіття.

У зрілих суспільних системах, де діють досить потужні профспілки й об’єднання роботодавців, де існує демократична політична культура, держава може відігравати роль спостерігача і лише як посередник втручається в процес соціально-трудова відносин за необхідності їх правового регулювання.

На сьогодні в Україні в основному сформовано політико-правову основу діяльності органів виконавчої влади, визначено компетенцію, механізми, напрямки діяльності, також є законодавча база функціонування профспілок та організацій роботодавців. Однак усе це не видається достатнім. Необхідне створення самими профспілками, самими об’єднаннями роботодавців додаткових механізмів, норм, правил, які дозволили б їм забезпечити необхідну компетенцію своїх представників у системі органів соціального партнерства.

Це доцільно хоча б тому, що в теорії і практиці побудови суспільних формувань, зокрема, профспілок, відсутній монополізм. Можливість наявності декількох профспілок, створює необхідність значних зусиль у напрямку вироблення єдності їхніх власних позицій при взаємодії з партнерами в межах системи соціального партнерства, власної внутрішньої дисципліни і відповідальності за ухвалені рішення. При цьому не можна відступити від

демократичних принципів побудови й організації роботи профспілок, що є передумовою їх самоврядування. В іншому випадку, пригнічені заради досягнення єдності інтереси, можуть виявитися поза системою соціального партнерства, що, в остаточному підсумку, призведе до неможливості забезпечити дотримання домовленостей з їх сторони.

У зв'язку з цим, велика відповідальність лежить на лідируючих об'єднаннях, які добровільно беруть на себе роль координатора дій сторін у межах системи соціального партнерства. Без сумніву, ця роль працює на авторитет даної профспілки, сприяє її вдосконаленню та зміцненню. Прагнення зайняти місце лідера викликає відносини конкуренції профоб'єднань. Така конкуренція не повинна розглядатися як явище негативне. Адже вона сприяє прагненню кожної профспілки якомога краще захищати інтереси своїх членів, допомагає консолідації зусиль дрібних профспілок, відіграє позитивну роль у становленні вільного профспілкового руху в Україні.

Таким чином, формування самостійних і незалежних суб'єктів соціально-трудова відносин дозволяє перейти до укладання угод і колективних договорів, що постають результатом колективних переговорів на різних рівнях: загальнонаціональному, галузевому, територіальному, окремого підприємства.

Список використаних джерел

1. Закон України “Про організації роботодавців” від 24 травня 2001 р. № 2436-III // Посередництво і примирення. Законодавчі і нормативно-правові акти з питань діяльності Національної служби посередництва і примирення та здійснення примирних процедур / Упоряд. В.М. Руденко. – К.: Основа, 2003. – С. 29 – 31.

2. *Ільченко Б.* Формування інституту соціального партнерства у процесі соціально-економічної самоорганізації українського суспільства // Соціальні виміри суспільства: Зб. наук. пр. – К.: Ін-т соц. НАН України, 2003. – Вип. 6. – 438 с.

Derkach V.A. Forming mechanism of social partnership.

In this article author analyses main ways of creating additional mechanisms and rules by trade unions and employer's association to give them an ability to ensure certain level of competency its representatives in the system of social partnership.

Key words: social partnership, social state, public policy.

Деркач В.А. Формирование механизма социального партнерства.

Исследованы направления создания профсоюзами и объединениями работодателей дополнительных механизмов, норм и правил, которые позволили бы им обеспечить

необходимую компетенцию своих представителей в системе органов социального партнерства.

Ключевые слова: социальное партнерство, социальное государство, государственная политика.